

«COĞRAFYA VE HARİTA KİTAPLIKLARI» ÜZERİNE

*Nazmiye Özgüç **

1981 yılı 25 Ağustos - 8 Eylül tarihleri arasında Utrecht'de yapılan «Workshop for Practical Mapcuratorship in Developing Countries» adlı seminer «Coğrafya ve Harita Kitaplıkları» ile buralarda çalışanların eğitilmesinin giderek artan önemine dikkati çekerek, zaman geçirilmeden konu üzerinde durulmasının gerekliliğini ortaya koymuştur. Her ne kadar, seminerin başlığı gelişmekte olan ülkelerdeki harita kütüphanecilerinin¹ konu hakkındaki bilgilerini arttırmak üzere düzenlendiği izlenimini veriyorsa da, seminer boyunca özellikle karşılaştırmalar yapmak ve örnekler oluşturmak üzere, gelişmiş ülkelerdeki durum da ortaya konulmuştur. Ayrıca, toplantının «Coğrafya ve Harita Kitaplıkları»nın Avrupa'da üniversite kurları düzeyinde ele alındığı tek ülke olan Hollanda'da tertiplenmiş olması, Devlet Arşivi gibi en iyi örneklerin yerinde görülmesi ve seminere katılanların pratik bilgilerinin artması olanağını da sağlamıştır.

Haritalar ve başka kartografik malzemeler birinci derecede coğrafyacıları ilgilendirmekte, onların «konuşma dili» ni haritalar oluşturmaktadır; bu nedenle haritaları coğrafya kitaplıklarından ayırmaya olanak yoktur. Ancak, çeşitli kurum ve kuruluşlarda giderek kendi ihtiyaçları için değişik türde harita, plân vb. ne daha fazla ihtiyaç duymaktadırlar: Çünkü dağılışı bilinen her konu haritalanabildiği için, haritalar en iyi reklâm araçlarından birini oluştur-

* Nazmiye Özgüç, Coğrafya Bölümü Beşeri ve İktisadi Coğrafya Anabilim Dalı'nda yardımcı doçenttir.

1 Harita kütüphanecisi (map librarian) ya da harita memuru, müdürü (map curator) terimleri harita kitaplıklarında çalışan uzman ve yöneticiler için kullanılmaktadır.

makta; teknik elemanlar, plâncılar vb. için çok büyük önem taşı-
maktadırlar. Aynı zamanda ekonomik ve toplumsal bütünleşmenin
en güçlü araçlarından biri oldukları için de gelişmekte olan ülkele-
rin kendi durum ve konumları hakkında bilgi sahibi olmalarında
haritalara büyük ihtiyaçları vardır. Bu da söz konusu malzemenin
giderek artmasına neden olmaktadır. Ancak, haritalar, atlaslar, kü-
reler ve başka kartografik malzemeler, kitaplardan değişik türde,
büyüklükte ve nitelikte olmaları nedeniyle coğrafya kitaplıkları da
dahil, hemen tüm kitaplıklarda yerleştirme ve kataloglarına baki-
mından daima sorun oluşturmuşlardır. Bu malzemenin yalnızca coğ-
rafya seminer kitaplıklarında değil, ulusal, akademik ya da özel bir-
çok kitaplıkta giderek dev boyutlara varması ve ayrıca bunları konu
alan ve *Kartobibliyografya* olarak anılan yayınların da büyük sa-
yılara erişmesi, kitaplıklarda yeni düzenlemeler yapılmasını ve ko-
nuyla ilgili memurlar atanmasını zorunlu kılmıştır. Bu zorunluluk
sanıldığı kadar yakın zamanlarda doğmamıştır: Coğrafyacılar ve
uzman harita kütüphanecilerine göre M.Ö. 2500 yıllarında survey-
lerle harita yapımı başladığından beri haritalarla ilgili memurlar
vardı ve belki bunlar da bugünün kütüphanecilerinin sorunlarıyla
karşı karşıya bulunuyorlardı.

Haritalar öteden beri en çok askeri amaçlarla yapılıyor daha
sonra ortadan kaldırılıyorlar ve de yenileri hazırlanıyordu. Hari-
talar ancak 15. yüzyıldan itibaren biriktirmeye başlanmış ve
böylece de sayıları giderek artmıştır. Çağdaş anlamda ilk harita
kitaplığına Harvard Üniversitesi kitaplığındaki haritaların sayısının
1818 yılında 10.000'i aşmasından itibaren ihtiyaç duyulmuş ve 1884
de ilk harita kitaplık müdürü atanmıştır². H.C. Badger 1892 yılında
da *Library Journal*'a «Floundering among the maps» adlı, gayri-
muntazam bir harita koleksiyonuyla uğraşan memur ve okuyucu-
ların faaliyetlerini anlatan bir makale yazmıştı. Çeşitli kurumların
harita koleksiyonlarını geliştirmeye başlamalarıyla, aynı durum,
başka üniversite ve kurumlarda da ortaya çıktı; 1854 yılından iti-

2 «Harita kitaplıkları» ve «harita kütüphaneciliğinin ortaya çıkışı ile
ilgili iki yazı : W.W. Ristow «Emergence of maps in Libraries» *Map Librarians-
hip : Readings* (Editör R. Drazniowsky), Metuchen, 1975, s. 415-489 ve aynı
yazarın «The greening of map Librarianship» *Special Libraries Ass. Geography
and Map Division Bulletin No. 111, 1978, s. 2-9.*

baren harita, kitap ve plânları biriktirmeye başlayan American Geographical Society de 1902 yılında ilk harita müdürünü atadı ve bu kişi (T. Letts) American Geographical Society'nin tüm harita ve koleksiyonlarını katalogladı, hatta atlasları sayfa sayfa fişledi (bugün AGS'nin koleksiyonu 347.543 harita, 5.372 atlas ve 58 küreden oluşmakta; bunlarla 604 memur meşgul olmaktadır). A.B.D. Ordu Mühendislik Bürosu da 1853'lerde bir «Coğrafya ve Harita Ünitesi» kurma gereğini duydu. 1897'de *Library of Congress*'de «Hall of Maps and Charts» oluşturuldu (1965'de Coğrafya ve Harita Bölümü adını alan bu kitaplığın 8.500.000 harita, 40.000 atlas, 7.000 referans kitabı ve 500 üç-boyutlu relief modeli ile dünyanın en büyük Coğrafya ve Harita Kitaplığı olduğu ileri sürülmektedir)³. Harita kitaplıkları konusunda Library of Congress'in uzun yıllar harita müdürlüğünü yapan coğrafyacı Dr. Ristow bu konuda çok sayıda ve çeşitli yazılar yazmış; onun gibi kendisini bu işe adanmış birkaç kişi «harita koleksiyonlarının yalnızca saklanamayacağı, aynı zamanda sistematik olarak düzenlenmeleri gerektiğini» kabul ettirmişlerdir. Ancak, 1950'lere kadar harita memurları kendi kendilerini yetiştirmişler, kitaplık idarecilerince hazırlanan öncelik listelerinde harita koleksiyonlarının en alt sıralarda yer aldığı üzüntüyle görmüşlerdi⁴. Yetişmiş eleman ve uygun kataloglama sistemi bulunmaması yüzünden II. Dünya Savaşı'na kadar birçok gelişmiş ülkede bile çoğu harita koleksiyonları olduğu gibi bırakılmıştı. A.B.D. de 1940 larda, Avrupa'da ise 1950 lerde konunun öneminin kavranmaya başlanmasıyla son 30 yıl içinde büyük gelişmeler kaydedilmiş, karmaşık sistemler geliştirilmiştir.

Harita Kütüphanecilerinin Eğitimi

Kütüphanecilik bilimi içinde «kitap olmayan malzemeler» (Non Book Materials - NBM) içine giren harita, küre, atlas ve başka kartografik malzemeler (Cartographic Materials - CM) ister ulusal, kamu, akademik, isterse özel kitaplıklarda, daima kitaplardan ayrı

3 H. Wallis : «Walter W. Ristow». *The Map Librarian in the Modern World. Essays in Honour of Walter Ristow*. K.G. Saur Verlag, Münih, 1979, s. 11-19.

4 H. Wallis : «Map librarians comes of age» *a.g.e.*, s. 107-116.

tutulmuşlar, buna karşılık kendi içlerinde bir düzene sokulamamışlardır. Bu yüzden de «Kayıtlar ailesinin üvey evlatları» olarak kabul edilmişlerdir (W. Ristow'un bir makalesi de bunu vurguluyor: «Map librarianship: One of the underdeveloped areas of library education» *Library Journal*, 92, 1967, s. 3610-3614). Bunda en önemli neden coğrafya kitaplıklarında çalışanların bir kısmının kütüphanecilik mezunu, büyük bir kısmının coğrafyacı, çok az bir kısmının da her iki bilim dalından birine mensup olmayan, her iki konuya da yabancı kişiler olmasıdır. Coğrafyacılarla genel kütüphaneci olarak yetişenlerin birbirlerinin konularından haberler olmamaları büyük ölçüde kütüphanecilik bilimini ilgilendiren çoğu konuda sorunlar çıkmasına yol açmaktadır. Bu nedenle bir «Coğrafya ve Harita Kitaplığı»nda çalışacak olanların kütüphaneciliğin teknik bilgileri yanında, harita ve benzeri malzemeyle ilgili çeşitli konularda kendilerini ilgilendirecek dozda bilgi sahibi olmaları da gerekmektedir. Bu iş ise ancak her iki bölümün işbirliğiyle gerçekleştirilebilmektedir. Eğer «harita kütüphaneciliği» konusunda iki bölümün birlikte hazırladığı bir eğitim programı yoksa, harita kütüphaneciliği eğitiminin yapılacağı yerin coğrafyada eğitimin çok daha değişik biçimde ve kimi konularda uzmanlaşmaya varacak biçimde yapılması nedeniyle, bir kütüphanecilik öğrencisinin yönünü kaybetmemesi için, kütüphanecilik bölümleri olmasının yarar sağlayacağı fikri hakimdir. Nitekim, dev sayılabilecek gelişmeye rağmen, gelişmiş ülkelerde de eğitim kütüphanecilik-coğrafya bölümlerinin işbirliğiyle ayrı bir kur halinde, bu mümkün değilse, kütüphanecilik bölümlerinde coğrafyacılar tarafından yoğun bir şekilde verilen dersler halinde sürdürülmektedir. Böylece, kütüphanecilik öğrencileri haritalar hakkındaki bilgileri sindirerek öğrenirken, bu arada karşılaşılacak güçlükleri de yakından tanıyabilmektedirler. Yoksa, bu işin eğitimsiz yapılabileceğini düşünmenin çok tehlikeli olabileceği çoğu kimse tarafından paylaşılan bir görüştür.

Harita kütüphanecilerinin ancak coğrafya-kütüphanecilik işbirliğiyle yetişebileceğini savunan, daha doğrusu genel kütüphaneci dışında harita ve başka kartografik malzeme hakkında bilgiye sahip, bunları kitaplık içinde uygun konumlarına yerleştirebilecek uzman kişiler yetişmesinin gerektiğine inanan coğrafyacı ve kütüphaneciler 1969 yılında IFLA (International Federation of Library Associations and Institutions - Uluslararası Kütüphaneler Birliği)

içinde bir alt bölüm olarak «*Geography and Map Libraries Section*»ı kurdular. Uluslararası bir birlik kurulması bu tarihte başlarken, A.B.D.'nde harita kütüphanecilerinin örgütlenmesi daha önce, 1941 de Özel Kütüphaneler Birliği'nde «Coğrafya ve Harita Gurubu»nun kurulmasıyla başlamış, 1945'de de bir Bölüm (Division) halini almıştır. Diğer ülkelerdeki örgütlenmeler ise çok daha sonra olmuştur. Örneğin, İngiltere'de Cartographical Society içinde bir gurup olarak 1966'da; Kanada'da Kanada Harita Kütüphanecileri Birliği 1967'de; Avustralya'da 1973'de olmuştur. Alt bölümün adının «Coğrafya ve Harita Kitaplıkları» olması haritaların büyük ölçüde «Coğrafya»nın malzemesini oluşturması ve bu nedenle de doğal olarak coğrafya kitaplıklarında yer almasıdır. Akademik olmayan kitaplıklarda (ulusal, kamu) bulunan harita bölümü için doğrudan doğruya «Harita Kitaplığı» ya da «Harita Bölümü» terimleri kullanılmaktadır. Alt bölüm, gerek Uluslararası Kütüphaneler Birliği gerekse Uluslararası Kartografya Birliği (ICA - International Cartographic Association) ile sürekli işbirliği içinde, yakın zamanlara kadar bilgi kaynağı olarak görülmeyen harita, hava fotoları, uzaydan alınan görüntüler vb. nin önem kazanmasında daha etkin bir rol oynamaya başlamıştır. Harita basım, yayın tekniklerindeki yeni gelişmelerin tanıtılması, çeşitli kartografik malzemenin kataloglanması ve bu işlemlerde giderek bilgisayar kullanılmasındaki kuralların oluşturulması, kitaplıklarda söz konusu malzemenin yerleştirilmesi (salonların plânından, harita dolapları, çalışma masalarının durumuna kadar), okuyucu ile ilişkiler, hangi tür malzeme edileceği (hediye ya da satın alma yoluyla) kartografik malzemenin bakımı, korunması, onarılması üzerinde de, aynı gurup, yoğun olarak çalışmaktadır. Bu amaçla da çeşitli yayınlar yapmaktadır: Örneğin, ISBD (CM) (*International Standard Bibliographic Description for Cartographic Materials*; 1977) gibi kartografik malzemenin kataloglama kuralları ve özelliklerini anlatan, çeşitli ülkelerden (Amerika, Kanada, Çin, Hollanda, Finlandiya, Fransa, Almanya, Rusya, Japonya vb.) örnekler de veren yayın gibi. Kuruluşundan sonra Geography and Map Libraries Section'ın en önemli projesi *World Directory of Map Collections* adlı yayını tamamlamak olmuştur (1969'da; 1976'da tekrar basıldı). İkinci önemli projesi de 1974 de Washington'daki toplantıda kabul edilen «Harita Kütüphanecilerinin Eğitilmesi» idi. Buna göre de şu görevleri üstlenecekti:

(a) harita kütüphanecilerinin eğitilmesi açısından durum araştırması yapmak ve önerilerde bulunmak, (b) harita kütüphanecileri için bir el kitabı hazırlamak, (c) seminerler düzenlemek.

Yukarıdaki amaçları gerçekleştirmek üzere IFLA'nın Coğrafya ve Harita Kitaplıkları alt bölümü 1979'da «*Gelişmekte Olan Ülkelerde Harita Kütüphanecileri İçin Seminer*» (Workshop for Map Librarians in Developing Countries) yapılmasına ve seminer sonucunda bir el kitabı yayınlanmasına karar verdi. British Library'nin Harita Müdürü Dr. Helen Wallis ile IFLA Geography and Map Libraries Section'ın sekreteri Utrecht Coğrafya Enstitüsü'nden Dr. H. van de Waal tarafından düzenlenen seminer 25 Ağustos-8 Eylül 1981 tarihleri arasında Hollanda'nın Utrecht şehrinde yapıldı. Hollanda Hükümeti ve ICA'nın da malî bakımdan desteklediği seminer Dr. van de Waal'ın başarılı düzenlemesiyle Afrika ve Asya'daki gelişmekte olan 15 ülkeden gelen 16 kişinin harita kütüphaneciliği hakkında çok geniş bilgilerle ülkelerine dönmelerini sağladı. Bu bilgilerin edinilmesi, Kanada, A.B.D., Fransa, İngiltere'den gelen ve Hollanda'da bulunan, harita kütüphaneciliğinin değişik yanları üzerinde uzmanlaşmış kişilerin verdiği çeşitli konferanslar ve örnek olarak ziyaret edilen çeşitli kurumlardaki gözlemler sayesinde oldu. Seminer sırasında ziyaret edilen ITC (International Institute for Aerial Survey and Earth Sciences-Enschede)'de «Kartografyanın Özellikleri» konusunda Prof. J. Ormeling'in konferansı izlendi ve kurumun çeşitli bölümleri gezildi. Adı geçen kurum, ayrıca seminer boyunca seminere katılanlara dağıtılan çok miktardaki haritayı da ücretsiz sağlamıştı. Amsterdam'daki, daha çok İndonezya ile ilgili dökümanların yer aldığı, Tropical Museum'da «Harita Kütüphaneciliğinin Hollanda'daki Durumu», «Hollanda'da Harita Üreten Kurumlarda Harita Müdürlerinin -Uzmanlarının- Durumu» vb. gibi çeşitli konferanslar izlendi. Hollanda Ulusal Arşivi'nin Harita Dairesi'ne yapılan ziyaret de seminere katılanlara eski haritaların nem odaları kullanılarak vb. yöntemlerle onarılması ve gelecek nesillere saklanması, asitten arınmış (melinex) maddeden yapılmış çekmeceelerde haritaların katlanmadan ve yatay biçimde korunması gibi konularda gözlemler yapma olanağı sağladı. Seminer sırasında harita kütüphanecileriyle ilgili olmayan bir gezi, ünlü Polder'lere yapıldı. Nieuwe Land denilen eski adıyla Zuider Zee, yeni adıyla Ijsselmeer çevresindeki denizden kazanılmış topraklardaki tarımsal alanların

ve özellikle de Christaller teorisine uygun olarak kurulan yeni yerleşme sisteminin görülmesi coğrafyacılar için ilginç bir deneyim oldu.

Seminerin «gelişmekte olan ülkeler» için düzenlenmesinin nedenlerinden biri, çok daha önceden kurulmuş olan gelişmiş ülkelerin harita kitaplıklarının karşılaştığı güçlükleri, yeni gelişmekte olan ülkelerin daha başlangıçta öğrenmelerini sağlamak; bunun yanında kendi kitaplıkları ve bilgi sistemlerini en uygun bir biçimde kurmada yardımcı olmaktı. Harita kitaplığının kuruluş, donanım ve uygun biçimde gelişmesi için rehber sağlamak, kendi ülkelerindeki özellikle iklim koşullarıyla bağlantılı olan haritalara ilişkin fiziksel sorunlarına (koruma, saklama) çözüm getirmek de diğer nedenler arasındaydı.

Yeni harita kütüphanecilerinin pratik olarak yetişmeleri yalnızca belirli bir süre devam eden seminerle gerçekleşmeyeceği için ve tamamlayıcı teorik eğitim de gerekli olduğundan, seminer sonunda bir el kitabı da hazırlanmaya başlanmıştır. Ayrıca bu el kitabı yalnızca gelişmekte olan ülkelerdeki değil, gelişmiş ülkelerdeki harita kütüphanecilerinin de ihtiyaçlarını karşılamaya yöneliktir⁵. Aslında, harita kütüphanecilerinin yetişmesi için hiç de azımsanmayacak yayınlar yapılmıştır. Bunlardan Reader ya da kitap düzeyinde olanlar harita kütüphaneciliğinin hemen her yanıyla ilgili yazıları içine almaktadırlar. R. Drazniowsky'nin derlediği *Map Librarianship: Readings* (Metuchen, Scarecrow Press, 1975) daha önce yayınlanmış 48 makaleyi içine alan ve bu konuda ders kitabı niteliğinde sayılan ilk yayındır. H. Nicholson *Map Librarianship* (Clive Bingley, Londra, 1976), M. Laarsgard *Map Librarianship. An introduction* (Littleton, Col., 1978) ve H. Wallis - L. Zögner (Ed.) *The Map Librarian in the Modern World. Essays in Honour of Walter W. Ristow* (K.G. Saur, Verlag, Münih, 1979) diğerleri arasındadır. Bu yayınlar içinde bazı makaleler de doğruya harita kütüphanecilerinin eğitimini konu almaktadır. Örneğin, C.B. Hagen, «Education and

5 1981 yılında Kanada Harita Kitaplıkları Birliği küçük bir harita koleksiyonu için rehber yayınlamıştı. Kısa kısa olmakla birlikte oldukça yararlı teknik bilgiler bu rehberde yer almaktadır : B. Farrel-A. Desbarats *Guide for a Small Map Collection*; Association of Canadian Map Libraries, Ottawa, 1981.

training in map librarianship» Drazniowsky'nin yukarda adı geçen eserinde yer almıştır.

Harita kütüphaneciliğinin genişli yanları ile Coğrafya ve harita kitaplıklarına ilişkin bilgiler, Utrecht'deki seminerden sonra hazırlanan el kitabında yer almaktadır. Bu yeni uzmanlık alanı hakkında daha fazla bilgi vermek amacıyla, el kitabının içereceği konuları bölümler halinde belirtmekte yarar gördüm: Bölüm I : Giriş ve amaçlar; Bölüm II : Kartografik malzemelere giriş: 1) 1850'ye kadarki durum 2) Modern kartografik malzemeler — haritalar, atlaslar — uzaktan algılanan imajlar; Bölüm III : Kartografik özellikler: — Teknik özellikler — Kartografik terimler; Bölüm IV : Kitaplıklar, arşivler ve koleksiyonlardaki kartografik malzemeler: — organizasyon — yönetim — halkla ilişkiler — fiziksel planlama ve donanım — koruma ve onarma; Bölüm V : Kartografik malzeme sağlama: — Siyaset — Kaynaklar; Bölüm VI : Kartografik malzemeye ulaşma — kataloglama — bilgisayar kullanılan dökümantasyon — dökümantasyon için alternatif yollar; Bölüm VII : Destekleyici referans kaynaklar; referans servisleri; Bölüm VIII : Dünyadaki harita koleksiyonları: — Tarihçesi — Bölgesel dağılımları; Bölüm IX: Meslekî örgütler: — örgütler — uluslararası işbirliği — başka örgütlerle uyum sağlanması; Bölüm X : Seçilmiş Bibliyografya; Bölüm XI : Harita kütüphaneciliğiyle ilgili literatür. Bu plâna IFLA'nın 1983 yılı Münih toplantısından sonra «Mikro ve digital kartografi» başlıklı bir bölüm daha eklenmiştir.

Harita kütüphanecisinin görevi haritaları toplamak, tasvir etmek (işlemek, kataloglamak), korumak-saklamak ve de elde edilebilir kılmaktır. Bu görevler kitaplığın akademik, ulusal, özel olmasına göre ya da kullanıcıya göre değişir. Kitaplıklar yanında harita yapan, basan, dağıtan kuruluşlar da bu tür kişileri istihdam ederler. Böyle bir harita memurunun görevi ise daha uzmanlaşmış, daha sınırlanmıştır; koruma işi ile uğraşmaz, kendi kuruluşunun harita koleksiyonlarını toplar, düzenler. Bir referans (danışma) kütüphanecisi haritaları okuyucuya yorumlamak zorundadır; böylece haritanın nasıl yapıldığı, ölçeği ve benzeri konularda bilgi sahibi olması gerekir. Haritalar, artık yalnızca askerler ve bilim adamları tarafından kullanılmamakta ya da eski haritalarda olduğu gibi koleksiyoncular tarafından satın alınmamaktadırlar. Çok daha

çeşitli işlerde çalışanların ihtiyaç duyduğu birer araç haline geldiklerinden haritayı kullanacak kişi profesyonel kartograf, öğrenci, avukat, her hangi bir sorusu olan sıradan bir kişi de olabilir. Bunların sorularını cevaplamak kütüphanecinin görevidir. Böylece, harita kütüphanecisinin yakınlık kurması gereken iki konu ortaya çıkıyor: *Birincisi, kartografya ile coğrafya*: Burada kartografya en geniş anlamıyla harita yapımı ve harita kullanımını kapsayan; coğrafya da genel olarak haritalar ve haritaların yorumlanmasıyla ilgili olan bilim dalları olarak anlaşılmalıdır. *İkincisi* de çeşitli malzemelerden oluşan koleksiyonları seçme ve yönetme ilkelerine ilişkin bilgiler veren *kütüphanecilik*. Bu alanlardan birinde deney kazanmış olmak, daha önce de belirttiğimiz gibi, yeterli değildir; aradaki boşluklar okuyarak, bu alanda çalışan kişilere danışarak ve de varsa kurlar izlenerek kapatılabilir.

Kütüphanecilik bilimlerinde yetişmiş olanlar çoğu kez kitaplarla haritalar arasındaki farkları özellikle şu bakımlardan öğrenmek isterler :

- a) En çok kullanılan haritaların sirkülasyonu, ödünç verilme işlemleri, bakımı ve saklanmasıyla karşılaşılacak güçlükler-haritaların kolay tahrip olabilmesi nedeniyle bunların bilinmesi gereklidir,
- b) bir kitapla kıyaslandığında bir harita paftasının tanımlanabilmesi, ayırdedilebilmesi, dolayısıyla da buna ulaşılmasındaki (access) sorunlar,
- c) harita okunmasında karşılaşılacak güçlükler. Bunlar yeryüzündeki çeşitli olayların dağılımları ve bunların grafik olarak gösterilme şekilleri hakkında bilgi edinmeyi gerektirir,
- d) bir harita koleksiyonunu kullananlarla ilgili hususlar. Haritaları kullananlar kartografya konusunda uzman kişiler olabildikleri gibi, çoğunlukla da haritalarla daha önce bir yakınlıkları olmayan kişiler de olabilirler. Bu ikinci gurup-takiler kendi ihtiyaçlarına en iyi cevap verebilecek haritanın bulunması için daima kütüphaneciye bağımlıdırlar. «Bering Boğazı neresi? Zaragossa Denizi nerededir?» gibi basit sorular yanında, çok daha karmaşık sorularla da karşılaşılabilir. Bu nedenle, ünlü kartograf-coğrafya-

cular Robinson'a, Muehrck'e göre, haritalarla ilgili kütüphaneci *şu ya da bu şekilde ve de gecikmeksizin*, gerek harita yapımı gerekse harita okuma konusunda bilgi edinmelidir.

Kartografya ya da coğrafya konusunda yetişmiş olanlar ise şü hususların açıklığı kavuşması ihtiyacındadırlar :

- a) Büyük miktarlardaki harita malzemesini elde tutmayı kolaylaştıracak, sürekli, alışılmış ve tanımlanmış işlemlerin neler olduğu,
- b) harita ısmarlamadan, belgelere ulaşılması ve ödünç alınip verilmesine kadar, işlemin her aşamasında zaman kazandıracak hususların dikkatle ayırdedilmesinin önemi,
- c) tek tek unsurların, özellikle fiş indeksleri ya da kataloglarının, daha karmaşık bir bilgi ulaşım (retrieval) sistemindeki tasvirlerin rolü,
- d) halen bu kurumlarda kullanılmakta olan mini-bilgisayar da dahil mikro-işlem ve bilgisayarların hızla yaygınlaşan etkisini,
- e) kâğıt malzemenin yaşamını uzatmak için en uygun saklama ve koruma şeklinin önemini⁶.

Harita Kütüphanecilerinin Karşılaşabileceği Başlıca Sorunlar

Harita kütüphaneciliği meslek olarak kabul edilince, güçlü bir bilgi temeline dayanmak zorundadır; aksi takdirde harita kütüphaneciliği teknisyenlik olarak nitelenecektir. Herkesin birleştiği bir görüşe göre, bu tür bir kütüphaneci ya da genel olarak kütüphanecilik öğrencileri haritalara ilişkin şü konularda bilgi sahibi olmaların sağlayan bir öğrenim görmelidirler :

- 1) Haritalara kartografya tarihi ile başlamalı, ancak bu «giriş» niteliğinde olmalıdır,
- 2) modern kartografya ve yeni teknoloji ile yakınlık kurulmalıdır,

6 *Guide for a Small Map Collection*. s. 9.

- 3) haritalardaki temel unsurlara yakınlık sağlayacak, derinleşmesine olmayan bilgiler edinilmelidir: Bunlar ölçek, projeksiyon, koordinatlar, grafik unsurlar, semboller, vb. dir.
- 4) haritaları değerlendirebilmek için renk kullanımı, lejand gibi konularda ve harita tasarımı hakkında bilgi edinilmelidir.
- 5) Haritalarda referans kaynağı olarak ise şu hususlar önemlidir :
 - a) harita okumaya, yorumlamaya yardımcı olacak bilgiler,
 - b) harita sınıflandırmaları; bunlardan biri seçilebilir; hangi tür bir haritayla uğraştığımızı bilmemiz için bu gereklidir,
 - c) okuyucuya (kullanana) kolaylık sağlamak üzere harita seçimine ve kullanımına ilişkin bilgiler. Burada kütüphanecinin görevi kullanıcıya haritanın nasıl kullanılacağını öğretmektir.
- 6) haritalara ilişkin sorunlar hakkında bilgi sahibi olmak:
 - a) harita koleksiyonlarının tarihçesi - farklı harita koleksiyonlarını tanımak, nasıl sürdürüleceklerini bilmek ve yalnız kendi ülkemizle sınırlı kalmamak,
 - b) kitaplık sisteminde harita koleksiyonlarının durumunu belirlemek için bilgi edinmek; her kitaplıktaki harita koleksiyonu belirli bir amaçla bulunmaktadır.

Özel koleksiyoncular tarafından sahip olunanlar hariç, bir harita koleksiyonu, normal olarak, belirli bir amacı ve faaliyet alanı olan bir kurumda bulunur. Bu kurumun başlıca amacı öğretim, araştırma, genel referans, üretim, plânlama ya da koruma olabilir. Yine bu kurum geniş ölçüde bu alanlardan birini kapsar ya da tümünün çok sınırlı kısımlarıyla ilgili olabilir. Hangi durumda olursa olsun harita kütüphanecisinin, yukarıda değindiğimiz haritaların özellikleriyle ilgili kartografik-tarihsel bilgiler yanında, harita kitaphlığının konumu, harita koleksiyonlarının idaresi, referans hizmetleri, kartobibliyografya ve harita sağlama, kataloglama ve bilgisayar uygulanması, kullanırken koruma ve saklama yöntemlerinin neler olması gerektiği ve benzeri hususlar hakkında da bazı bilgilere ihtiyacı vardır. Bu hususlarda çeşitli sorunlarla karşı karşıya kalabileceği

için harita kütüphaneciliği ile ilgili yayınlarda aşağıda özetleyeceğimiz şekilde bazı önerilerde bulunmaktadır. Utrecht'deki seminerden sonra hazırlanan ve yayınlanmakta olan el kitabında da, içeriğinden de anlaşılacağı gibi, bu konularda bilgiler yer alacaktır :

Harita Kitaplıklarının Konum ve Düzenleri : Harita koleksiyonu için kitaplık salonunun merkezî kısmı en uygun konum olmaktadır. Haritalar ağır değil, ancak özellikle paftalar halinde çok miktarlardadırlar; ayrıca bunların konulacağı harita dolapları ise çok büyük ve ağır oldukları için yüksekte değil aşağılarda yer almalıdırlar. Coğrafya ve Harita kitaplıklarının plânlarıyla ilgili güzel örneklerin yer aldığı bir yayın, Kanada Üniversiteleri için yapılmıştır⁷. Harita koleksiyonunun konumu belirlendikten sonra dolaplar haritalara uygun biçim ve boyutlarda seçilmeli, harita ve atlasların tahribini önleyecek nitelikte olmalıdırlar. Bu dolaplarda harita paftalarının dikey mi yoksa yatay mı konulmasının yararlı olacağı sürekli tartışılan bir konu olmakla birlikte, kurumlara göre değişik tercihler yapılmaktadır. Ancak, harita paftalarının özellikle çok olduğu kitaplıklarda dikey saklamada düşen bir paftanın bir daha bulunmaması gibi bir olasılık da her zaman varolmaktadır. Kitaplığın nem ve sıcaklık durumunun ayarlanmasının önemi de açıktır. Aynı şekilde, doğrudan güneş ışığına maruz kalma da önlenmelidir. Bu aşamada ülke ya da bölge ikliminin de (eğer klima masrafı karşılanamayacaksa) gözönüne alınması büyük önem taşımaktadır: Örneğin tropikal bölgelerde tahta dolapların metal dolaplardan çok daha sağlıklı olduğu bildirilmektedir. Ancak, tahta içinde asit oranının yüksek olması nedeniyle haritaların önce anti-asit kâğıttan hazırlanan dosyalara konulması gerekir. Bir de, tabii, tahta dolaplardaki haşerelerin ortadan kaldırılmış olması zorunludur.

Harita Koleksiyonlarının İdaresi'nde önce kitaplıktaki koleksiyonun büyüklüğü ve ne türde olduğu belirlenmelidir, çünkü bunların talepleri değişik olmaktadır. Haritaların sayı bakımından sürekli büyüme halinde olması yer ve çalışanlar açısından sorun yaratabilmektedir. Bu nedenle, bazı yerler aynı durumu korumak için, yeni alınanların yerine bir kısım haritayı koleksiyondan çıkarmaktadırlar. Kullanım durumu bu konuda belirleyici olabilir. İdarede

7 A. Serge Sauer (derleyen) : *University Map Libraries in Canada. A Folio of Selected Plans*. Association of the Canadian Map Libraries, Ottawa, 1975.

yetişmiş elemanın ya da en azından ne yapacağını kesin bilen elemanların yararı açıktır.

Düzenleme konusunda harita dökümanlarının fiziksel kontrolünün bazı aşamalarının bilinmesi kolleksiyonun sürdürülmesinde kolaylık sağlamaktadır. Kitaphıktaki yerini almadan önce, tüm haritalar belirli bazı rutin işlemlerden geçerler. Bunların başında demirbaş kaydı gelir. Bu kayıt aynı zamanda kitaphıktaki kolleksiyonun büyüklüğü ve artış hızı gibi önemli hususlarda bilginin sürekli izlenmesini de sağlar. Daha sonra harita ya da atlasın damgalanması gerekir. Buna da harita v.b. malzemenin tahrip olmasına yol açmayacak bir pozisyon bulunmalıdır: Örneğin haritanın basılı kısmı kesinlikle damgalanmamalı, arşiv önemi olanların ön yüzüne damga vurulmamalıdır. Fiziksel kontrolün diğer işlemleri arasında haritanın nasıl saklanacağına (katlamalı, düz vb.) karar verilmesi gelir.

Haritaların düz, tek paftalar halinde olması durumunda yatay/dikey saklama söz konusu; rulolara ise henüz tam bir çözüm bulunmamış. Katlanmış haritalar ya öylece ya da düzleştirilerek saklanmaktadır. Bu husus eldeki dolapların durumuna da bağlıdır. Üç boyutlu modeller, küreler ve kitapların içindeki haritalar da özel bir yönetim sistemi gerektirmektedirler. Aynı şekilde, hava fotoları ve uzaydan alınan görüntülerde de, bunların sayılarının çok fazla olmaları da eklenirse, gerekli olanlar satın alınmalıdır; yine, şu anda Türkiye'de bulunmamakla birlikte, kompüter yapımı haritalar, dijital haritalar da kataloglama ve biriktirme sorunları yaratmaktadır. Okullarda kürelerin ve duvar haritalarının saklanma ve korunması konusunda da bilgi edinilmesi, bunların ömürlerini uzatacaktır.

Referans (danışma) *hizmetleri* bakımından haritaların «gizlilik» durumuna, copyright'a fotokopi ve benzeri yollarla çoğaltılma açısından dikkat edilmelidir. Bunun yanında Coğrafya Seminer Kitaplığımızda da öteden beri sorunlar çıkaran dikkatsiz kullanıcılarla mücadele etmek harita kütüphanecilerinin önemli görevlerinden biridir. Haritaların üzerine mürekkep, tükenmez kalem, hatta kurşun kalemle asla yazı yazılmamalıdır. Haritaların üzerine eğilinmez, çay, kahve içilemez, selotape yapıştırılmaz. Bunların tahripleri kitaplığımızdaki haritalarda açıkça görülmektedir. Ödünç vermede harita izlenmeli, dönüşünde sıkı kontrolden geçirilmelidir (bu husus

yalnızca ödünç verilebilen türdekiler için geçerlidir). Bunlar haritaların fiziksel kontrolünü sağlayan referans hizmetleridir; harita kütüphanecisinin gerçek referans hizmetleri ise okuyucunun çeşitli sorularına cevap verecek şekilde haritaların farklı özellikleri hakkında bilgilenmiş olmaktır. Bu konuda, kartografik malzemelerle ilgili olarak yayınlanan kartobibliyografyaları izlemek de yarar sağlayacaktır (*Bibliographie Cartographique Internationale*, Paris; *International Maps and Atlases in Print*, Londra, 1976, vb. gibi). Bu konuda üniversite kitaplıklarından bazılarının yaptığı yayınlar —örneğin Illinois University, Map and Geography Section'ın Yayını *Biblio* gibi— ya da harita basan, yayan, satışını yapan firmaların yayınları —GEOCENTER gibi— da yardımcı olmaktadır. Haritalardaki olayların güncelleştirilmesi için de (örneğin sınır değişimleri yer adlarındaki değişimler, yeni yollar, demiryolları, baraj, baraj gölü, suyolları, vb. gibi.) bazı kartobibliyografik yayınlar izlenmelidir: Örneğin *Cartactual* (Yılda 6 sayı halinde çıkıyor; Hungarian Company for Surveying and Mapping, Budapeşte).

Hangi tür haritalara ihtiyaç olduğu ya da koleksiyondaki eksik harita ya da paftalar belirlendikten sonra bunları *sağlama* (acquisition) yoluna gidilir. Daha sonra seçilmiş bir kataloglama sistemine uygun olarak⁸ sınıflandırma ve kataloglama işlemine girilir. Sınıflandırmada eğer küçük bir koleksiyon söz konusuysa, bu durumda örneğin tarihsel haritalar kronolojik sıraya göre, okullardaki haritalar kullanım durumuna göre, arşivdekiler bölümlerine göre sınıflandırılabilir. Fişleme işleminde ise başlangıç noktası olarak ölçek, başlık, alan, yayımcı adı vb. kullanılmaktadır. Bu iş için de yayınlanmış kaynaklardan yararlanılabilir. Konu hakkında bilgi sayar sistemleri üzerine bilgi edinmekten kaçınmamak gerekir⁹.

8 Kataloglama konusunda Anglo-American, Sovyet ve Alman sistemleri olarak başlıca üç sistem vardır. Harita ve atlasların kataloglanması hakkında yapılmış yayınlardan bir-ikisini belirtebiliriz: *Anglo-American Cataloguing Rules* (2. baskı) Chicago, American Map Library Association 1978; U.S. Library of Congress. Subject Cataloguing Division. *Classification, Class G: Geography, Maps, Anthropology, Recreation*. (4. baskı) Washington, D.C. 1976; ISBD(CM) *International Standard Bibliographic Description for Cartographic Materials*, IFLA International office for UBC, London, 1977.

9 Hans van de Wall. «The application of geographical co-ordinates for the

Koruma ve Saklama: Bu konuda, kitaplarda da olduğu gibi, en büyük tahripkarın haşereler değil insanlar olduğu unutulmamalıdır. Örneğin, hırsızlıklar için gelişmiş ülkelerdeki büyük üniversite kitaplıkları bile binlerce dolar para harcamaktadırlar. Genel olarak «saklama» konusunda British Library tarafından yeni bir yayın yapılmıştır: A.A. BAYNES, *Caring for Books and Other Documents*. Biraz önce değindiğimiz gibi, kahve, çay, sigara içilmemesi, haritanın, hava fotosunun ve başka kartografik malzemenin çizilmemesi, hatta harita üzerine eğilinmemesi, hele hele katlanmaması haritayı kullanacak olana kitaplık memuru tarafından önceden bildirilmelidir. Masanın kenarlarının, eğer yuvarlak değilse —yani özel bir şekilde yapılmamışsa— haritayı kıvrması, hatta kesmesi mümkündür. Düz haritaların, ya da herhangi bir kâğıda sarılarak saklanması düşünülen haritaların asitsiz kâğıttan (mylar) bir koruma (dosya) içine alınmasının uygun olacağı kesindir. Koruma konusunda yeni yöntemler de vardır: Mikrofilm ya da slide kullanılması ve kullanıcıya bunun verilmesi gibi. Günlük kullanıma açık haritalarda da, baskı masraflarının çok olması yüzünden tercih edilen bir yöntem de renkli pafta yerine, renklerle pek ilgilenilmediği durumlarda, siyah-beyaz kopyalarının kullanılmasıdır.

Harita kütüphanecilerinin bir işi de, kendilerini adadıkları harita koleksiyonlarını tanıtmak olmalıdır. Bunu, sergiler yoluyla yapmak mümkündür. İyi bir sergi ilgiyi artırır, reklâm yapar, eğitimsel değere sahiptir. W. Ristow'un dediği gibi, «halk haritalarla ve sundukları bilgilerle ilgilenmeye başlamıştır. Harita kütüphanecileri ve coğrafyacılar olarak bu ilgiyi teşvik etmek ve genişletmek sorumluluğu ve zevki bize aittir»¹⁰.

Türkiye'de özellikle topografya haritalarının M.S.B. Harita Genel Müdürlüğü tarafından basılması ve dağıtılması sonucu «çok gizli» ya da «gizli» gibi damgalar taşınması ve dağıtımının sınırlı olması birçok kurumun harita bölümlerini geliştirmesini engellerken,

retrieval of maps in a computerized map-catalogue», *International Yearbook of Cartography*, XIV, 1977, s. 166-172.

10 John A. Walter, ve diğerleri. «A brief history of the Library of Congress Geography and Map Division, 1897-1978». *The Map Librarian in the Modern World. Essays in Honour of Walter W. Ristow*. K.G. Saur Verlag, Münih 1979, s. 47-106.

bu haritalara sahip kitaplıklar üzerinde de kullanma açısından bir baskı oluşmasına yol açmaktadır. Bu tür kitaplıklar yanında, artık önemli sayılabilecek bir lise kitaplığında dahi haritaların, özellikle duvar haritalarının çeşitli türleri ile kürelerden oluşan çeşitli kartografik ders malzemeleri yer almaktadır. Yakın yıllarda inşaat sektöründe, plânlama şirketlerinde haritalara karşı büyük talepler doğmuş durumdadır. Böyle bir olay farklı niteliklerde çeşitli harita kitaplıklarının doğmasına yol açabilir. Şu anda coğrafya kitaplıkları dışındaki kitaplıklarda kartografik malzemenin fazla bir yer tutmaması coğrafya ve kütüphanecilik bölümlerinde bu konunun gerektiği kadar ayrıntıda ele alınmasına engel oluşturmamalı, tersine ileride karşılaşılabilecek güçlüklerle şimdiden tanışıklık sağlayacak dozda bilgilerin öğrencilere verilmesini teşvik etmelidir.

Özel koleksiyoncuların elinden kurtulan eski haritaların korunması, onarımı, saklanması için de kütüphanecilerin ve de coğrafyacıların konuya eğilmelerinde yarar vardır. Nitekim sahip olduğu eski haritalarıyla birçok araştırmacının ilgilendiği Topkapı Sarayı'nda henüz bilim adamlarınca ilgilenilmemiş haritalar bulunduğu yazılmaktadır. 1935 yılından bu yana Topkapı Sarayı'ndaki haritalar hakkında *Imago Mundi* adlı, eski Kartografya ile ilgili dergide sürekli yayınlar çıkmıştır. Bunlardan biri de hakkettiği dikkati çekmeyen, elle yapılmış (manuscript) haritalarla ilgili Hans Van de Waal'in bu konudaki literatüre yararlı bir katkı olan yazısıdır¹¹.

Harita ve atlasların kataloglanması konusunda Türkiye'de epey önceleri yayınlanmış bir çalışma¹² olduğu halde pek bir gelişme kaydedilmemiştir. Kütüphanecilik bölümlerinde harita ve diğer kartografik malzemelere «Kitap dışı malzeme» (Non book materials) adı altında kaset, plâk, slide ve benzerleriyle birlikte sadece değerlendirilmektedir. Böylece coğrafya ve harita kütüphanecilerinin yayınlarıyla tüm dünyaya yaymaya çalıştıkları bilgilerin, kültürel mirasımız olan eski haritalara, bugünkü gelişmemizin belirlenmesi için temel oluşturan yeni haritalara uygulanması, bunlara gereken önemin gösterilmesi için geç kalmamalıdır.

11 H. Van de Waal : «Manuscript in the Topkapı Saray Library, İstanbul» *Imago Mundi, A Review of Early Cartography* XXIII, Amsterdam, 1969, s. 81-88.

12 M. Künküt : *Harita ve Atlasların Tasnif ve Kataloglama Kaideleri*. Millî Kütüphane Yayını, 1968.